

В. С. Батиргарєєва, доктор юридичних наук, професор, директор Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності ім. В. В. Сташиса НАПрН України

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію А. В. Андрушка «Злочини проти волі, честі та гідності особи (кримінально-правове та кримінологічне дослідження)», подану на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право

Суворі випробування, які випали на долю України, без сумніву, вплинули на самосвідомість цілого народу. Тому дедалі в нашій країні все більше і більше людей, для яких «*категорії свободи, честі та гідності ніколи віднині не будуть порожнім звуком*»... Справедливості зарази треба відмітити, що у сучасному каталозі прав людини ці категорії є особливо значущими, оскільки без них людина, її життя втрачають ознаку найвищої соціальної цінності. У певному розумінні наявність у людини зазначених благ є підґрунтям виокремлення всіх інших її прав і свобод. Напевно, розвиток цих категорій, будучи своєрідним камертоном «дорослішання» людства, визначив весь подальший хід історії його розвитку як морального високоорганізованого прогресивного соціального організму.

За висловлюванням відомого бразильського письменника, журналіста, громадського і політичного діяча Жоржі Амаду, «свобода – як сонце. Могутнішим і краще за неї нічого немає на світі». А на думку давньоримського драматурга Децима Лабєрія, *laus est publica*, що у перекладі означає: честь для всіх одна. Слід визнати, що ці висловлювання залишаються справедливими й дотепер. Тому не випадково сьогоденна Конституція України наголошує на незаперечному факті важливості категорій свободи, честі, гідності. Причому свобода (воля) і гідність (честь) нерідко наводяться разом, у зв'язці, адже одне без другого втрачає сенс (усі

люди є *вільні* і рівні у своїй *гідності* та правах (ст. 21); людина, її життя і здоров'я, *честь* і *гідність*, *недоторканність* і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3)). З огляду на вищеперелічені та інші конституційні положення сучасної Української держави (статті 3, 21, 28, 29 Конституції України) кримінальним законодавством України встановлюється відповідальність за найбільш небезпечні посягання на волю, честь та гідність особи, у такий спосіб підкреслюючи їх важливість як для конкретного індивіда, так і суспільства в цілому.

При цьому відрадно зауважити, що перші згадки про відповідальність за злочини проти особистої свободи на територіях, які увійшли до складу сучасної України, датуються ще епохою Київської Русі, коли у Русько-візантійському договорі 944 р. фактично з'являється перша норма національного кримінального права, спрямована на протидію злочинам проти особистої свободи людини. І пройде ще чимало часу, поки особисту свободу людини розглядатимуть в якості самостійного об'єкта кримінально-правової охорони, однак усвідомлення важливості свободи як блага вже за тієї епохи можна розцінювати як свідчення «пробудження» образу далекого майбутнього, в якому свобода, честь, гідність посідатимуть чільне місце у каталозі загальнолюдських цінностей. А на цьому довгому шляху прийшлося пройти випробування, пере-

буваючи у складі чужинних князівств і монархій та послуговуючись законодавством про кримінальну відповідальність цих держав, подолати недостатньо чітке уявлення про сам об'єкт злочинного посягання – особисту свободу людини та розосередженість відповідальності за аналізовані діяння в різних структурних частинах тогочасних кримінальних законів, набувши, врешті-решт, того вигляду, якого вони мають у теперішній час.

Сьогодні за розділом III Особливої частини КК України кримінально-правовою статистикою фіксується незначна частка злочинних діянь, питома вага яких у загальній структурі злочинності складає 0,2 %. Але таке благополуччя швидше за все є уявним, оскільки в умовах помітної ескалації агресивності, насильства, нервозності злочини проти волі, честі та гідності особи є свого роду логічним «продовженням» подібного стану суспільства. Так, лише у 2014 р., за відомостями Генеральної прокуратури України, їх приріст сягнув 355,9 % (!). У подальшому після значного скорочення чисельності зареєстрованих правопорушень офіційна статистика знов фіксує збільшення їх кількості. Однак навіть і такі «статистичні» хвилі не відбивають об'єктивної картини із цими злочинами. Неповна реєстрація таких діянь може свідчити лише про процес їх значної латентизації, недосконалу редакцію відповідних кримінально-правових норм, що ускладнює їх застосування на практиці, та недостатність розуміння з боку українського соціуму важливості охорони цих благ. Крім того, подібна ситуація в Україні з неповною реєстрацією злочинів, передбачених розділом III КК України, йде у розріз із загальним світовим трендом якомога повного виявлення цих резонансних для будь-якого цивілізованого суспільства правопорушень. Вочевидь, наслідком недостатньої охорони цих неминущих благ в Україні є й дуже невисока позиція нашої країни у рейтингу Глобального індексу миролюбності (Global Peace Index), складової загального критерія якого є рівень насильства всередині країни. Як відомо, найпоширенішим способом вчинення багатьох аналізованих у дисертаційній роботі злочинів проти волі, честі та гідності є застосування насильства.

Незаперечним є факт, що практика завжди дає потужний поштовх для розвитку теорію. Однак й теорія, у свою чергу, здатна озброїти практику новітнім знанням щодо розв'язання складних проблем, які постійно виникають у практичній площині. За таким шляхом йде і протидія злочинам проти

волі, честі та гідністю особи. Ситуацію боротьби із зазначеними злочинами в Україні не покращує помітна диспропорція у дослідницькій площині. Адже доводиться констатувати, що проведені до цього часу в Україні, наприклад, кримінологічні дослідження здебільшого присвячені проблемі торгівлі людьми, тоді як іншим злочинним діянням проти волі, честі та гідності особи приділялося й, на жаль, приділяється, значно менше уваги. Така ситуація не дає достатнього обґрунтування для гармонізації положень, що містяться у розділі III Особливої частини КК, із положеннями інших розділів КК, а тому здійснення структурної оптимізації нормативного матеріалу шляхом внесення відповідних змін і доповнень не сприяє покращенню криміногенної обстановки в країні.

Проблематика кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи попутно торкається багатьох гострих суспільних питань, які, власне, й зумовлюють звернення до її аналізу й розв'язання, як-от: причини масового від'їзду людей із країни, каральна психіатрія, що досталася у спадщину від минулих часів, так звані пережитки минулого, які тим не менш у сучасному житті отримують нового соціального звучання, репутація України у форматі міжнародних відносин та ін.

Усе вищенаведене в комплексі свідчить про актуальність обраної дисертантом теми дослідження, своєчасність звернення до розв'язання доктринальних проблем, пов'язаних із формуванням сучасних теоретико-правових засад протидії кримінальним правопорушенням проти волі, честі та гідності особи, у світлі останніх напрацювань теорії та практики, а так само з урахуванням соціально-економічних і політичних подій, які відбуваються в українському суспільстві, що, власне, підкреслює не лише суто теоретичну спрямованість цього дослідження, а й практичну його складову.

Актуальність проведеного дослідження вбачається в тому, що у кримінальному праві радянського періоду історії нашої держави злочини проти особистої свободи не були пріоритетним напрямом досліджень, хіба що цим питанням присвячувалися кілька сторінок у підручниках, навчальних посібниках і науково-практичних коментарях. Відповідно не було й кримінологічних досліджень із відповідної теми. У той самий час питанням кримінально-правової охорони честі та гідності, доцільність установа й існування якої не оспорювалася жодним радянським ученим, було присвячено чимало робіт на рівні дисертацій,

монографій та наукових статей. При цьому категорії честі та гідності виявлялися надзвичайно заідеологізованими. До того ж подібний дисбаланс між дослідницьким інтересом до злочинів, що поєднувалися в одній главі кримінального закону, нібито розривав єдине полотно відповідних правовідносин, спрямованих на всебічний захист свободи (волі), честі та гідності будь-якої людини. Лише після проголошення незалежності України з'явилася можливість комплексно й повно досліджувати актуальні питання кримінально-правової охорони та проблеми запобігання всім цим злочинам.

Однак буде не зайвим знов підкреслити той факт, що недивлячись на ґрунтовні розробки кримінально-правової протидії окремим злочинам проти волі, честі та гідності, й дотепер аналіз особливостей кримінальної відповідальності за деякі види діянь залишається незавершеним, а отже, і недосконалим. Насамперед йдеться про такі з них, як насильницьке зникнення, незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги, примушування до шлюбу. Водночас законодавчі новели змушують теорію рефлексувати і в тих випадках, коли, здавалося б, склад злочину досконалим проаналізований, як це відбувається, наприклад, стосовно ст. 149 КК (Торгівля людьми). Така ситуація проєцирується й на теорію кримінології та практику запобігання зазначеним правопорушенням.

Щоб краще зрозуміти проблематику кримінально-правової охорони та протидії злочинам, що посягають на волю, честь та гідність, дисертант, використовуючи компаративістський метод, по-перше, розкрив основні етапи становлення та розвитку законодавства про кримінальну відповідальність за розглядувані злочини у національній площині, а, по-друге, здійснив порівняльно-правове дослідження системи злочинів проти волі, честі та гідності особи за кримінальним законодавством України і зарубіжних держав. При цьому географія аналізу кримінального законодавства є вражаючою – А. В. Андрушком проведено вивчення проблем криміналізації та пеналізації за нормативним матеріалом 63 країн світу. Це дало можливість установити, що за законодавством зарубіжних країн злочини проти свободи і злочини проти честі та гідності особи розміщуються в різних главах (розділах) кримінального закону. Що стосується держав пострадянського простору, то у підході до структурування відповідного нормативного матеріалу простежується деякий монізм – аналізовані

діяння передбачені переважно у межах однієї глави (розділу) КК. У цьому зв'язку, на наш погляд, заслуговують на увагу пояснення дисертантом факту, що класифікація злочинів проти волі, честі та гідності особи за критерієм безпосереднього об'єкта має доволі умовний та дискусійний характер, а так само експозиція альтернативних критеріїв відповідної класифікації.

Про неабияку актуальність представленого дисертаційного дослідження свідчать й цілком обґрунтовані міркування автора про необхідність внесення значної кількості змін і доповнень до кримінального законодавства. Так, наразі є актуальним перенесення кримінально-правової заборони насильницького зникнення з розділу III до розділу XX Особливої частини КК України, що дозволить якомога краще відбити специфіку юридичної природи вказаного діяння та уникнути складнощів у правозастосовній площині. Чекає на своє розв'язання й проблема надмірної криміналізації використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, оскільки об'єкт цього злочину, по суті, є тотожним об'єкту злочину, передбаченого ст. 304 КК України.

Про актуальність запропонованого дослідження свідчить й той факт, що майже всі проаналізовані дисертантом склади злочинів потребують термінологічного вдосконалення, наприклад, через необхідність вживання слів у множині, визначення особистісних властивостей або вікових параметрів осіб, потерпілих від злочинного діяння, підвищення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, відмову від певних обтяжуючих кримінальну відповідальність обставин або, навпаки, їх введення тощо. Так само дисертант у своїй роботі застерігає від зайвих законодавчих новел, що здатні не покращити правозастосовну практику, а навпаки, ускладнити її (виокремлення викрадення людини в окрему статтю КК України, корегування санкцій у деяких статтях розділу III Особливої частини КК та ін.). Усі ці та багато інших напрацювань дисертанта уявляються вельми важливими, коли триває напружена роботи над проєктом нового Кримінального кодексу України та висловлюються думки «реанімувати» кримінальну відповідальність за наклеп і образу.

Актуальність дослідження зумовлена і тим фактом, що, з одного боку, правоохоронні органи та суди подекуди формально ставляться до оцінки ступеня тяжкості розглядуваних злочинів, особи винного, а з другого, державою витрачаються

чималі кошти для боротьби з окремими із цих злочинів. Так, наприклад, за часи існування у кримінальному законодавстві такого складу злочину, як торгівля людьми, в Україні прийнятий окремий Закон «Про протидію торгівлі людьми» 2011 р., реалізовувалися кілька спеціальних програмних документів (наприклад, Комплексна програма протидії торгівлі людьми на 2002–2005 роки, Концепція Державної програми протидії торгівлі людьми на 2006–2010 роки, Державна цільова соціальна програма протидії торгівлі людьми на період до 2015 року, Державна соціальна програма протидії торгівлі людьми на період до 2020 року). Проте існуючу практику виконання цих документів неможна вважати задовільною.

Отже, із перелічених та багатьох інших причин дисертаційне дослідження А. В. Андрушка, без усякого сумніву, є актуальним та своєчасним.

У роботі чітко простежується безпосередній зв'язок із науковими програмами, планами та темами. Зокрема, дисертаційне дослідження виконано в межах науково-дослідної роботи під назвою «Теоретико-прикладні проблеми удосконалення кримінального та кримінального процесуального законодавства України» (номер державної реєстрації 0119U101605), передбаченої планом науково-дослідної роботи кафедри кримінального права та процесу Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет». Обраний напрям дослідження відповідає положенням Концепції Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу (Закон України від 21 листопада 2002 р. № 228-IV), Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 25 серпня 2015 р. № 501/2015, Державної соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2020 року, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2016 р. № 111, Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016–2020 рр., затверджених постановою загальних зборів НАПрН України від 3 березня 2016 р. Тему і структуру роботи затверджено рішенням Вченої ради ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (протокол № 5 від 27 квітня 2017 р.).

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, зумовлена такими чинниками:

1) узагальненням і систематизацією доктринальних напрацювань кримінально-правової і кри-

мінологічної політики щодо протидії злочинам проти волі, честі та гідності особи та побудовою на цій основі цілісної системи наукових знань про стратегічні і тактичні засади з недопущення або принаймні утруднення відтворення чинників, що призводять до вчинення цих злочинів в Україні;

2) формулюванням положень, які становлять своєрідну серцевину теоретичного знання про кримінально-правову охорону волі, честі та гідності особи та є алгоритмом для здійснення всеосяжного кримінологічного аналізу відповідного феномену;

3) критичним аналізом нормативних положень статей, що містяться у розділах III та XII Особливої частини Кримінального кодексу України, а також положень багатьох інших норм Загальної й Особливої частини закону про кримінальну відповідальність;

4) застосуванням багатьох дослідницьких методів сучасної теорії пізнання, у тому числі як філософських і загальнонаукових методів (діалектичний, формально-логічний (догматичний, системно-структурний аналіз, класифікація, моделювання та ін.), так й методів, притаманних дослідженням у правових науках (історико-правовий, компаративістський та ін.), а також спеціальних методів, властивих, зокрема, для проведення кримінологічних досліджень (анкетування, інтерв'ювання, контент-аналіз, вивчення правових документів і статистичних відомостей та ін.);

5) використанням під час дослідження чисельних законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів нашої держави, які визначають правові засади організації та здійснення протидії злочинності проти волі, честі та гідності особи, а також рішень Конституційного Суду України, постанов Пленуму Верховного Суду України, кримінального законодавства зарубіжних держав, досвід яких може бути використано в Україні, міжнародно-правових актів, рішень Європейського суду з прав людини з означеної тематики, статистичних відомостей та відповідних інформаційних матеріалів Генеральної прокуратури України (нині – Офісу Генерального прокурора), МВС України, Національної поліції України, Верховного Суду, Державної судової адміністрації України, Міжнародної організації з міграції та ін.;

6) узагальненням значного масиву зібраних під час проведення роботи над дисертацією відомостей, що складають емпіричну базу дослідження, якою вдало підкріплюється будь-який висновок дисертанта (матеріали 753 проваджень про зло-

чини, відповідальність за які передбачено розділом III Особливої частини КК України, розглянутих судами першої та другої інстанцій за період з 2010 по 2019 рр., та 570 повідомлень у ЗМІ про вчинення розглядуваних злочинів за той самий період часу; результати анкетування 42 жертв злочинів проти волі, честі та гідності особи та 200 суддів і працівників правоохоронних органів; статистична інформація Міжнародної організації з міграції, Державної служби статистики України, Генеральної прокуратури України; матеріали опублікованої судової практики; результати емпіричних досліджень, проведених іншими авторами, та ін.);

7) вивченням достатньої кількості наукових робіт із кримінального права, кримінології, історії, методології проведення досліджень у праві, загальної теорії держави і права, історії політико-правових вчень, інших галузей юридичної науки, філософії, соціології, психології, політології, соціальної статистики, міжнародного права тощо.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що у представленій дисертаційній роботі вперше в Україні проведено комплексне кримінально-правове та кримінологічне дослідження злочинів проти волі, честі та гідності особи, внаслідок чого на підставі ґрунтовного аналізу еволюції кримінального законодавства, що діяло на українських землях за різних часів, та вивчення кримінологічних особливостей відповідного виду злочинності розроблена цілісна модель протидії цим злочинам. Розробка такої моделі стала можливою завдяки кропіткому збору й узагальненню значного за обсягами емпіричного матеріалу та аналізу основних тенденцій розвитку розглядуваного виду злочинності, за результатами чого дисертанту вдалося представити ґрунтовну кримінологічну характеристику злочинів проти волі, честі та гідності особи, докладно описавши її рівень, структуру і в цілому хвилеподібну динаміку, обтяжену несприятливою соціально-економічною і політико-правовою обстановкою в нашій країні, географію ураженості українських територій цими злочинними проявами та тенденцію до латентизації, зумовлену, у тому числі, тимчасовою окупацією частини території України, тощо.

Новацією виглядає пропозиція дисертанта змінити назву розділу III Особливої частини КК України на таку: «Злочини проти свободи, гідності та честі особи» з огляду на неоднакову значущість перерахованих у назві цього розділу цінностей та реальну поширеність випадків їх ураження передбаченими у ньому діяннями.

Водночас наукова новизна отриманих результатів убагацьється в тому, що дисертант на основі аналізу емпіричних даних, досягнень теорії і правозастосовної практики зміг задекларувати й довести головну тезу дослідження про те, що гідність особи як об'єкт кримінально-правової охорони генетично виводиться з категорії людської гідності, яка об'єктивно властива будь-якій людині як біосоціальної істоти. У протилежному разі вузьке розуміння гідності, що пов'язується лише з усвідомленням людиною своєї суспільної цінності як підстави для самоповаги, може призвести до хибного висновку, що, наприклад, особам, які страждають на психічні захворювання, або немовлятам гідність не притаманна.

А. В. Андрушко у своїй роботі рішуче поставив крапку у спорі про адекватність вживання відповідної термінології для позначення родового об'єкта злочинів проти волі, честі та гідності особи. Виклавши переконливу аргументацію, вчений довів, що слово «свобода» більш точно відбиває зміст охоронюваної кримінальним законом цінності вільно діяти та приймати рішення (незалежно від зовнішнього втручання), зокрема, пересуватися, вільно обирати місце проживання, виражати свої погляди, думки, спілкуватися, визначати пріоритети тощо. У зв'язку з цим автор остаточно укріпив позицію багатьох дослідників, які раніше вже висловлювалися за заміну у назві розділу III Особливої частини КК України слова «воля» на слово «свобода», що є однією з передумов вільного і всебічного розвитку особи та її соціалізації. Разом із тим в дисертації цілком справедливо наголошується, що про особисту недоторканність як доволі широке поняття (навіть якщо мати на увазі лише тілесну та психічну недоторканність) можна говорити кожного разу, коли йдеться про вчинення будь-якого злочину проти особи. І виходячи із такого її розуміння, для характеристики об'єкта розглядуваних діянь особиста недоторканність самостійного значення дійсно не має (стор. 112 дисертації).

Дисертант дає рішучу відсіч будь-яким спробам взяти реванш у криміналізації наклепу та образи, пояснюючи свою позицію тим, що повернення до криміналізації цих діянь означає заперечення реального потенціалу цивільно-правової відповідальності у сфері захисту таких особистих немайнових благ, як честь та гідність, і нехтування тенденцією сучасної західної філософії кримінального права, в якій дедалі все більше й більше

супільно небезпечних діянь отримують грошову оцінку (стор. 116 дисертації).

У дисертації робиться принциповий висновок, що категорії свободи, честі та гідності особи є тісно пов'язаними між собою. Поєднання цих злочинних діянь у межах одного розділу КК є обґрунтованим. Водночас стосовно кожного конкретного діяння, передбаченого розділом III Особливої частини КК України, необхідно встановлювати механізм заподіяння ним шкоди не лише свободі, а й честі та гідності особи (стор. 125 дисертації).

У дисертації звертається увага на логічну помилку, що міститься у назві ст. 148 КК України (Підміна дитини) та тексті її диспозиції. У ній йдеться про підміну дитини. Насправді ж при вчиненні цього злочину підмінюються дві дитини, а не одна: підмінювана дитина та дитина, що використовується для підміни. Враховуючи вже висловлені раніше в спеціальній літературі зауваження, дисертантом пропонується змінити назву відповідної статті на «Підміна дітей», а також наголошується на необхідності вказівки на множину підмінюваних дітей у її диспозиції (стор. 156 дисертації). На противагу такому підходу щодо визначення кількості потерпілих, автору водночас видається, що стосовно назви ст. 149 (Торгівля людьми) більш коректним буде використання слова «людина» в однині, адже термін «торгівля людьми» радше позначає відповідне явище, а не конкретне діяння (стор. 157 дисертації).

Вагомим елементом новизни проведеного дослідження є висновок автора про те, що об'єктом насильницького зникнення слід визнавати безпеку людства, нормальні умови його існування як біологічного виду. Тому з урахуванням законодавчого підходу Австралії, Азербайджану, Киргизстану, Литви, Перу і Сальвадору дисертант пропонує перенести кримінально-правову заборону насильницького зникнення із розділу III до розділу XX Особливої частини КК України. Таке рішення дозволить краще відобразити специфічну юридичну природу цього діяння та уникнути плутанини у правозастосовній практиці.

До новизни представленої наукової роботи можна віднести й той факт, що, на думку А. В. Андрушка, викрадення людини передбачає не заволодіння людиною чи її вилучення, а встановлення контролю над нею та переміщення її за межі місця, в якому вона перебувала за власною волею. Так само уточнюється момент початку утримування людини у разі її викрадення. Цей момент пов'я-

зується не з часом, що настає після її переміщення з того місця, в якому вона перебувала, у те, в якому не бажає перебувати, а з фактом встановлення контролю над нею, що триватиме до моменту звільнення цієї людини.

А. В. Андрушко першим серед учених наголосив на тому, що суттєвою прогалиною у ст. 151 КК України (Незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги) є відсутність вказівки на караність незаконного поміщення в такий заклад осіб, які страждають на психічний розлад, але не потребують госпіталізації до такого закладу. Той підхід, що закріплений сьогодні в кримінальному законі, з одного боку, не повною мірою відповідає положенням Закону України «Про психіатричну допомогу», а з другого, ускладнює застосування цієї норми на практиці через необґрунтоване звуження меж її застосування. У зв'язку з цим дисертант робить цілком логічний висновок: диспозицію ч. 1 ст. 151 КК України слід доповнити положенням про те, що потерпілим від цього злочину є не лише завідомо психічно здорова особа, а й психічно хвора особа, яка однак не потребує госпіталізації до закладу з надання психіатричної допомоги. Таке доповнення дозволить гармонізувати аналізовану кримінально-правову норму з положеннями Закону України «Про психіатричну допомогу», а також усуне її неоднакове розуміння представниками юридичної науки та практики. Продовжуючи процес вдосконалення норми про незаконне тримання особи у закладі з надання психіатричної допомоги, дисертант правильно робить акцент на тому, що кримінально караним має визнаватися й подальше незаконне утримання її в такому закладі, якщо остання вже не потребує стаціонарної психіатричної допомоги (стор. 215 дисертації).

Оригінальним і, по суті, правильним є також висновок про те, що основним безпосереднім об'єктом незаконного поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги є в сукупності свобода, честь та гідність особи. Отже, це єдиний злочин серед усіх діянь, передбачених у розділі III Особливої частини КК України, що посягає на всі перераховані у назві цього розділу цінності (стор. 152, 423 дисертації).

Заслугує на схвалення позиція А. В. Андрушка з приводу дуалістичності основного безпосереднього об'єкта торгівлі людьми. Таким, на думку дисертанта, слід визнавати свободу та гідність особи в об'єктивному її значенні (людську гід-

ність). При цьому якщо говорити про свободу як основний безпосередній об'єкт торгівлі людьми, то таким потрібно визнавати не фізичну свободу, як вважає чимало дослідників, а саме особисту свободу, тобто свободу людини розпоряджатися собою й приймати самостійні рішення без будь-якого впливу ззовні. Такий висновок підкріплюється зібраною дисертантом емпіричною базою, ґрунтовний аналіз якої дозволив йому стверджувати, що під час вчинення розглядуваного діяння потерпілі порівняно нечасто позбавляються можливості вільно пересуватися та вибирати місце свого перебування (стор. 142 дисертації).

Досліджуючи проблему реалізації кримінальної відповідальності за незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги та незаконне позбавлення волі (загальна норма), автор цілком слушно звернув увагу на те, що порівняння покарань за ці два злочинні діяння дає підстави для висновку: різниця у суворості санкцій ст. 151 (спеціальна норма) і ст. 146 (загальна норма) є разючою, оскільки покарання за незаконне позбавлення волі є більш суворими, ніж покарання, закріплені у санкціях частин 1 і 2 ст. 151 КК, що в цілому не відповідає фактичному ступеню суспільної небезпечності незаконного поміщення завідомо здорової особи в заклад з надання психіатричної допомоги (стор. 284 дисертації). Звісно ж, суспільна небезпечність цього злочинного діяння є вищою, аніж суспільна небезпечність «звичайного» незаконного позбавлення волі.

Досліджуючи кримінологічні особливості розглядуваних злочинів, дисертант розглядає природу їх латентності та аналізує чинники, внаслідок яких ці злочини стають латентними. Новим у кримінології, є, зокрема, твердження, що однією з причин високого рівня латентності незаконного позбавлення волі або викрадення людині є те, що такі діяння (особливо у формі незаконного позбавлення людини волі, не пов'язаного з її викраденням) помилково не сприймаються частиною населення як кримінально карані (стор. 299 дисертації).

Не приймаючи на віру відомості, що інколи подаються поважними міжнародними інституціями, дисертант шляхом проведення власного дослідження спростував інформацію МОМ про те, що порівняно з 2009 р., в якому кількість зареєстрованих в Україні випадків торгівлі людьми у формі сексуальної експлуатації становила 51 %, а трудової – 44 %, у 2018-му ситуація змінилася кардинально: 7 % становить сексуальна експлуа-

тація, а 86 % – трудова. За даними А. В. Андрушка, сексуальна експлуатація, як і раніше, виявляється найпоширенішою метою торгівлі людьми в Україні (понад 80 %, тоді як кількість фактів експлуатації у формі примусової праці не сягає й 10 %) (стор. 310–311 дисертації). Разом із тим здійснений аналіз емпіричної бази дозволяє автору виокремити цілу низку нових тенденцій у вчиненні торгівлі людьми, що чітко позначилися останніми роками (як-от: суттєва зміна методів вербування потенційних жертв, спрощення процедури перетину державного кордону внаслідок запровадження у 2017 р. безвізового режиму між Україною та Європейським Союзом; самостійне прибуття завербованих з метою експлуатації осіб до місця призначення; зміна кола країн призначення жертв торгівлі людьми; переважну більшість потерпілих від торгівлі людьми, вчиненої з метою експлуатації у формі примусової праці, планується експлуатувати в Україні (59,7 %) та ін.) (стор. 311–313, 621 дисертації). У зв'язку з цим слід погодитися з пропозицією авторам щодо необхідності удосконалення положень Закону України «Про протидію торгівлі людьми» та інших актів законодавства в частині процедури виявлення і встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, прописавши належним чином механізм повернення до України громадян України, які постраждали від торгівлі людьми (стор. 374 дисертації).

Недивлячись на те, що чимало винних, незаконно позбавляючи волі або викрадаючи людину, не сприймають саме по собі встановлення контролю над людиною та її переміщення як злочинне діяння, однак дисертанту вдалося підкреслити чималий резонанс таких діянь, адже 4 % жертв внаслідок застосованого щодо них фізичного насильства померли, ще 2,6 % – зникли безвісти.

У ракурсі викладеної вище наукової розвідки А. В. Андрушко правильно окреслив низку визначальних завдань, які необхідно було розв'язати під час проведення дослідження, а саме: 1) з'ясування сучасного стану дослідження проблем протидії злочинам проти волі, честі та гідності особи і виявлення невирішених і дискусійних аспектів; 2) розгляд основних етапів становлення та розвитку законодавства про кримінальну відповідальність за злочини проти волі, честі та гідності особи; 4) здійснення порівняльно-правового дослідження системи злочинів проти волі, честі та гідності особи за кримінальним законодавством України і зарубіжних держав; 5) характеристика

об'єкта та об'єктивної сторони складів злочинів, передбачених розділом III Особливої частини КК України, надання пропозицій щодо вдосконалення об'єктивних ознак указаних складів злочинів; 6) розкриття ознак суб'єкта та суб'єктивної сторони складів злочинів, передбачених розділом III Особливої частини КК України, та розробка пропозицій щодо їх удосконалення; 7) виявлення проблемних аспектів диференціації кримінальної відповідальності за злочини проти волі, честі та гідності особи, надання пропозицій щодо удосконалення кваліфікуючих і особливо кваліфікуючих ознак зазначених злочинів; 8) розгляд особливості реалізації кримінальної відповідальності за злочини, передбачені розділом III Особливої частини КК України, та визначення перспективних напрямів удосконалення цього процесу; 9) з'ясування сучасного стану та виявлення основних тенденцій вчинення злочинів проти волі, честі та гідності особи; 10) розробка кримінологічної характеристики осіб, які вчинили злочини, передбачені розділом III Особливої частини КК України; 11) формулювання системи наукових знань про загальні закономірності та особливості детермінації злочинів проти волі, честі та гідності особи; 12) визначення перспективних напрямів запобігання злочинам проти волі, честі та гідності особи.

На окреме схвалення заслуговує дотримання автором дисертаційної роботи системного підходу у дослідженні проблематики феномену злочинності проти волі, честі та гідності особи та засад протидії їй. Застосований підхід дозволив запропонувати доктринальну модель системи норм про відповідальність за злочини проти волі, честі та гідності особи, а після цього від поглибленого кримінально-правового аналізу стану проблеми крізь призму історичних її витоків перейти до синтезу новаційних положень стосовно кримінологічного запобігання даному виду злочинності.

Таким чином, з огляду на ці та багато інших положень дисертаційне дослідження А. В. Андрушка, повторимося, свідчить про безумовний приріст наукового знання, крім того, є актуальним і своєчасним.

Оцінка структури та змісту дисертації, її завершеності в цілому. Структура дисертації є логічною і послідовною. Спочатку дисертант (у першому розділі) зосереджує увагу на концептуальних засадах ґрунтового вивчення проблем протидії злочинам проти волі, честі та гідності особи. Цим вивченням охоплюються, зокрема, сучасний стан

наукової розробленості питань протидії аналізованій злочинності. Разом із тим у цьому ж розділі дисертації наводиться розгорнутий аналіз становлення та розвитку законодавства про кримінальну відповідальність за злочини проти особистої свободи, а так само еволюції законодавства про кримінальну відповідальність за злочини проти честі та гідності особи та здійснюється експозиція системи злочинів проти волі, честі та гідності особи за кримінальним законодавством України та зарубіжних держав.

Після цього у другому розділі роботи наводиться кримінально-правова характеристика розглянутих злочинів, якою охоплюється, по-перше, основні елементи складів злочинів проти волі, честі та гідності; по-друге, кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки згаданих злочинів; по-третє, питання реалізації кримінальної відповідальності за ці злочини. Крім того, у межах кримінологічної характеристики розглянуто сучасний стан та основні тенденції вчинення злочинів проти волі, честі та гідності особи, викладено результати аналізу осіб, які вчинили відповідні злочини, та проведено ґрунтовний аналіз основних груп детермінант вчинення останніми злочинів проти волі, честі та гідності особи (розділ 3 дисертації)

Нарешті, останній блок проблем, розв'язанню яких присвячено дисертацію, – це дослідження сучасного стану запобігання злочинам проти волі, честі та гідності особи в Україні та запропоновання шляхів відчутного підвищення ефективності цієї справи. Для цього дисертантом представлено загальносоціальні і спеціально-кримінологічні заходи запобігання злочинам проти волі, честі та гідності особи, і разом із тим особливий наголос зроблено на віктимологічному напрямі запобігання аналізованим злочинам (розділ 4).

Аналіз змісту автореферату та тексту дисертації дозволяє констатувати ідентичність їх основних положень. Науковий стиль викладення тексту дисертаційної роботи українською мовою та її оформлення не викликають будь-яких зауважень. Дисертація є свідченням цілком вільного й вмілого використання автором попередніх теоретичних напрацювань у галузях кримінального права, кримінології, філософії, історії, теорії держави та права, соціології, психології, соціальної статистики тощо. Крім глибокої обізнаності наукової літератури, необхідно засвідчити й про знання дисертантом сучасного законодавства, що має безпосереднє відношення до регулювання протидії злочинам

проти волі, честі та гідності особи, а так само історії України, без розуміння особливостей якої навряд чи було б можливим повно і послідовно представити канву еволюції кримінального законодавства від часів Київської Русі до наших днів.

Теоретичні висновки й практичні пропозиції дослідника базуються на достатньому науковому рівні, що дає підстави для висновку про високий ступінь наукової кваліфікації А. В. Андрушка.

Таким чином, аналіз змісту самої дисертації, а також наукових праць дисертанта, опублікованих за темою дослідження, використаних літературних джерел, методології та методики творчого осмислення отриманої інформації, ступеня обґрунтованості результатів дослідження свідчать про те, що докторська дисертація А. В. Андрушка, є завершеною монографічною науково-дослідною роботою, яка виконана автором особисто. Робота відрізняється високим рівнем викладення матеріалу, чіткістю формулювань, доступністю для сприйняття.

Значення дисертаційної роботи для науки і практики та можливі шляхи використання результатів дослідження. Дослідження А. В. Андрушка, що представлене у формі дисертації, дає певний поштовх для майбутніх досліджень проблем теоретико-прикладних засад запобігання злочинам проти волі, честі та гідності особи. Висновки і пропозиції, що містяться у роботі, можуть бути враховані під час подальшого удосконалення законодавчих положень кримінально-правової охорони відносин, що існують з приводу забезпечення непорушності й недоторканності таких благ людини, як її воля, честь та гідність (акт впровадження Комітету Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності від 21 грудня 2020 р. № 04–27/12–2020/247327).

Крім того, досягнутий рівень знання сприятиме вирішенню на практиці достатньо непростих питань кримінологічного забезпечення відповідними знаннями суб'єктів системи протидії злочинам, про які йдеться. Для остаточної перевірки правильності отриманих теоретичних висновків із цієї тематики на практиці можуть бути проведені нові комплексні дослідження на предмет виявлення ефективності дії кримінально-правових новел (у разі їх прийняття) у правозастосовній діяльності та запропонованих запобіжних заходів стосовно відповідних злочинів (акти впровадження у науково-дослідну діяльність Національної академії внутрішніх справ від 2 червня 2020 р., Державного

науково-дослідного інституту МВС України від 18 червня 2020 р. та Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України від 4 грудня 2020 р.).

В освітньому процесі здобуті результати мають неабияке значення для вдосконалення навчально-методичного забезпечення дисциплін «Кримінальне право», «Порівняльне кримінальне право», «Кримінологія» та при розробці методичних рекомендацій, підручників та навчальних посібників (акти впровадження в освітній процес ДВНЗ «Ужгородський національний університет» від 4 червня 2020 р., Львівського національного університету імені Івана Франка від 21 травня 2020 р., Національної академії внутрішніх справ від 2 червня 2020 р. та Львівського державного університету внутрішніх справ від 15 червня 2020 р. № 18/1).

Разом із тим усе перелічене має не лише наукову, а й практичну цінність, зокрема, під час удосконалення шляхів запобігання злочинам проти волі, честі та гідності особи, а також під час застосування кримінального законодавства при розгляді кримінальних проваджень про вказані злочини (акти впровадження в діяльність Головного слідчого управління Національної поліції України від 2 червня 2020 р., Департаменту аналітичної та правової роботи Верховного Суду від 24 березня 2021 р. № 908/0/2–21, відділу боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми ГУНП в Закарпатській області від 15 червня 2020 р. № 310/106/03/6/4-2020).

Про повноту викладення наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, свідчить та обставина, що результати дисертаційного дослідження відбиті у 85 наукових працях, з яких дві одноособові монографії; підрозділ у колективній монографії; 43 статті у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук; 4 статті в іноземних періодичних виданнях, 35 тез доповідей і повідомлень, опублікованих у збірниках матеріалів міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференцій, симпозіумів, конгресів та круглих столів.

Зміст автореферату є ідентичним основним положенням дисертації. В авторефераті вичерпно і водночас стисло викладені положення кожного зі структурних блоків дисертації, а саме вступу, основної частини та загальних висновків.

Вивчення тексту дисертації та автореферату дозволяє констатувати: текстових запозичень без посилання на відповідне джерело і порушень будь-яких інших принципів академічної доброчесності не виявлено.

Проведення дослідження дало можливість розв'язати проблему створення кримінально-правових і кримінологічних засад запобігання злочинам проти волі, честі та гідності особи.

Оформлення дисертаційної роботи відповідає встановленим вимогам.

У цілому позитивно оцінюючи виконану дисертантом роботу, разом із тим вважаємо за необхідне звернути увагу на той факт, що певні теоретичні позиції, висновки і твердження, викладені А. В. Андрушком, на наш погляд, не є безспірними, а тому потребують додаткової аргументації. Як уявляється, все це може слугувати підґрунтям для наукової дискусії під час прилюдного захисту поданої на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук дисертації.

У відповідності до логіки процесу прирощення нового наукового знання зауваження щодо аналізованої роботи стосуються, з одного боку, організації та проведення наукової розвідки, а з другого, інтерпретації дисертантом певних теоретичних і законодавчих положень та пропозицій до практики боротьби зі злочинами проти волі, честі та гідності особи. Отже, перейдемо до конкретних зауважень.

1. У теперішній час у науках кримінально-правового циклу достатньо широкого розповсюдження отримала розробка характеристики відповідних злочинів з огляду на предмет конкретної галузі правового або соціолого-правового знання, а саме: розробка кримінально-правової, криміналістичної, кримінально-виконавчої, кримінологічної та ін. характеристик. Тобто перелічені галузі правового (соціолого-правового) знання аналізують ті чи інші види злочинів крізь призму свого предмета пізнання, але у форматі власної галузеві характеристики. І хоча до останнього часу у спеціальній літературі майже не наводилося визначень кримінально-правової характеристики (хіба що за виключенням праць академіка НАПрН України В. І. Борисова, О. О. Пашенка та А. А. Вознюка), проте ця категорія у теорії кримінального права є усталеною. Підтвердженням цьому виступає й представлена на захист дисертація, у назві другого розділу якої вживається словосполучення «кримінально-правова характеристика». Однак вживання категорії «кримінально-правова характеристика» зобов'язує

дослідника поглядати на проблему аналізу того чи іншого виду злочину значно ширше, ніж лише як на склад цього злочину, оскільки елементами характеристики, за визначенням В. І. Борисова та О. О. Пашенка, є: 1) соціальна зумовленість установлення та збереження кримінальної відповідальності за певний вид злочинів; 2) суспільна небезпечність певного виду злочинів як їх матеріальний субстрат; 3) протиправність діяння та її місце в системі нормативного визначення заборони відповідного виду суспільно небезпечної поведінки; 4) склад певного виду злочинів; 5) суспільно небезпечні наслідки та інші обставини вчинення злочинів, що перебувають поза межами складу певного виду злочинів, але притаманні їх учиненню; 6) особа злочинця¹. До цього переліку додамо ще й особу можливого потерпілого від злочину та механізм заподіяння шкоди об'єкту злочину. Разом із тим проблеми встановлення покарання за ті чи інші злочинні діяння, а так само проблемні питання, що мають місце під час застосування покарання за відповідні діяння, на наш погляд, мають аналізуватися у межах усталеного в кримінальному праві окремого конструкту «реалізація кримінальної відповідальності» або у межах формул «кримінально-правова охорона», «кримінально-правове забезпечення» чи «кримінально-правове регулювання» До речі, використання всіх цих словосполучень зараз має місце у спеціальній літературі.

Натомість, дисертант, з одного боку, фактично розширив поняття кримінально-правової характеристики, «захопивши» ним і питання реалізації кримінальної відповідальності, а з другого, звужив його межі, залишивши поза увагою аналіз деяких підстав криміналізації (особливо стосовно нещодавно доданих до КК України злочинів) та не розглянувши механізм заподіяння шкоди об'єкту злочину, хоча у тексті й згадується про це.

2. Цілком слід підтримати позицію дисертанта з приводу того, що за ст. 151 КК України кримінальна відповідальність має наставати не лише за госпіталізацію до закладу з надання психіатричної допомоги особі, яка завідомо є психічно здоровою, а й тих осіб, котрі хоча і хворіють на психічні розлади, однак у даний момент не потребують стаціонарної психіатричної допомоги. До того має рацію й думка, що кримінально караною повинна бути не лише незаконна госпіталізація особи до вказаного

¹ див.: Борисов В. І., Пашенко О. О. 'До питання про сутність кримінально-правової характеристики' (2005) № 3 (42) Вісник Академії правових наук України 181–182

закладу, а й незаконне утримання її в такому закладі. Дійсно, запропонований підхід гармонізує положення Закону України «Про психіатричну допомогу» і закону про кримінальну відповідальність. Разом із тим будь-яка редакція ст. 151 КК України, наскільки б досконалою вона не була, не охоплює всіх можливих варіантів обмеження свободи людини «за допомогою» інших лікувальних закладів закритого типу. Здається, що криміналізація лише випадків госпіталізації здорової особи до закладу з надання психіатричної допомоги є своєрідною захисною реакцією соціуму на політику каральної психіатрії минулого. Проте, повторимося, здорова людина або принаймні така, що не потребує медичної допомоги, може поміщуватися проти своєї волі і до інших «закритих» профільних закладів медицини, а не лише до закладів психіатричного профілю. Так, нескладно уявити, що здорову особу проти її волі можна помістити до інфекційної лікарні, протитуберкульозного або наркологічного диспансеру, лікарні, призначеної для госпіталізованих пацієнтів, хворих на COVID-19, та ін. До того ж не виключені випадки поміщення людини проти її волі до геріатричного пансіонату, будинку-інтернату для інвалідів, в яких так само надаються певні медичні послуги. На наш погляд, знаходження людини у таких лікувальних закладах так само може спричиняти їй неабиякі моральні та фізичні страждання. У такому разі постає запитання: чи не є обмеженим підхід законодавця до охорони свободи особи у тих випадках, коли правопорушниками використовуються «можливості» інших лікувальних закладів закритого типу?

3. Злочинні діяння, відповідальність за вчинення яких передбачається розділом III Особливої частини КК України, не можуть «існувати» без потерпілої особи – людини. Тому у складі будь-якого зі злочинів проти волі, честі та гідності особи потерпілий виступає ознакою складу злочину, що характеризує об'єкт цього злочину. У цьому зв'язку є логічним, що фігура потерпілого завжди піддається кримінально-правовому аналізу. Разом із тим потерпілий за своєю природою є категорією міждисциплінарною, оскільки становить неабиякий інтерес і для інших наук кримінально-правового циклу – кримінології, кримінального процесу, криміналістики та ін. Якщо у представлений на захист роботі вододіл між кримінально-правовим і кримінологічним аналізом потерпілого цілком є очевидним, то що стосується місця блоку знань про кримінологічну (за термінологією автора –

віктимологічну) характеристику жертв злочинів проти волі, честі та гідності саме у кримінологічній частині дослідження, виникають певні сумніви. Відповідна розгорнута характеристика А. В. Андрушком наводиться у підрозділі 4.3 «Віктимологічний напрям запобігання злочинам проти волі, честі та гідності особи» розділу 4 «Запобігання злочинам проти волі, честі та гідності особи». Такий підхід не можна визнати правильним з двох причин. По-перше, традиційно у кримінологічній науці питання характеристики потерпілих, а так само їх класифікації розглядаються у блоці знань, присвяченому детермінації злочинних проявів (рідше – у блоці кримінологічної характеристики злочинців). Це пояснюється тим, що злочинна поведінка особи є наслідком дії багатьох чинників, серед яких фігура потенційного потерпілого як такого має для злочинця визначальне значення. До того ж найчастіше у злочинах проти волі, честі та гідності така фігура персоніфікована, адже недаремно злочинний «вибір» правопорушника був зроблений саме щодо конкретної особи. Тому особливості та значення зв'язку «злочинець-жертва» треба розкривати у контексті проблеми детермінації злочинної поведінки. По-друге, наведення докладної характеристики потерпілих від розглядуваних злочинів у блоці знань, що повинен розкривати проблеми заходів запобігання віктимологічної спрямованості, фактично завуальовано підміняє необхідність розв'язання одного завдання іншим. У цьому зв'язку хотілося б принаймні тезисно почути про визначальні (стратегічні) напрями запобігання злочинам проти волі, честі та гідності особи.

4. Під час ознайомлення з дисертацією дуже зацікавила теза про можливість відшкодування шкоди, завданої жертвам торгівлі людьми, за рахунок коштів спеціальних компенсаційних фондів, на кшталт тих, що існують у країнах Європи, а також Північної Америки, Нової Зеландії, Австралії, Японії тощо. При цьому дисертант солідаризується з раніше висловленою у літературі думкою з приводу того, що «у разі створення в Україні фонду відшкодування потерпілим від злочинів, джерелами його фінансування можуть стати, наприклад: 1) відрахування з державного бюджету частини сум, одержаних від реалізації конфіскованого майна засуджених осіб та іншого конфіскованого майна, від сплати штрафів; 2) суми від запровадженого спеціального мінімального податкового збору (наприклад, збір при укладенні певних видів страхо-

вих договорів); 3) добровільні внески юридичних і фізичних осіб»¹.

На наш погляд, стосовно тези про відшкодування шкоди потерпілим саме від торгівлі людьми можна привести антитезу (і навіть не одну), ґрунтуючись на висновках самого дисертанта. Проілюструємо це. По-перше, як зазначає А. В. Андрушко, «нерідко, отримавши певну компенсацію ще на етапі досудового розслідування, потерпілі заявляють, що не мають жодних претензій до винних, просять суд не притягати останніх до кримінальної відповідальності» (стор. 308 дисертації). Таким чином, потерпілі добровільно відмовляються від будь-яких претензій до винних як у межах кримінального судочинства, так і в порядку подання позову у цивільному процесі. По-друге, дисертант на стор. 408 погоджується з Н. А. Орловською, яка стверджує, що «жертви торгівлі людьми часто демонструють ознаки паразитизму, прагнучи швидко та без особливих зусиль отримати значні кошти»². Тому отримання коштів із відповідного фонду буде ще більше закріплювати паразитичне ставлення певних осіб до життя. По-третє, потрапляння потерпілим від торгівлі людьми вже одного разу у скрутну ситуацію не зупиняє їх від нових «турів», на що (із посиланням на інших авторів) вказує й А. В. Андрушко. Тобто ми не можемо погодитися ані з самим фактом виплати будь-яких компенсацій потерпілих від торгівлі людьми, ані з деякими джерелами, з яких пропонується наповнювати такий фонд. Принаймні уявляються вельми алогічними внески у вигляді збору при укладенні певних видів страхових договорів (особливо в умовах недостатності коштів для розв'язання багатьох інших проблем, як-от: відсіч агресії на Сході країни, боротьба з пандемією COVID-19, підтримка соціально незахищених прошарків населення та ін.). Напевно, у випадку з торгівлею людьми незайвими будуть кошти різних грантодавців, що там щедро роздаються ними громадським організаціям, які десятиліттями «вирішують» проблему протидії торгівлі людьми в Україні.

5. У дисертації значна увага приділяється вдосконаленню санкцій, передбачених у статтях роз-

ділу III Особливої частини КК України. Зокрема, автор наголошує, що чималий потенціал може мати покарання у виді громадських робіт (зокрема, у санкції ч. 1 ст. 146, а також частин 1 і 2 ст. 150¹ (чи удосконаленої ст. 304) КК України). У зв'язку із цим виникає запитання: як ці пропозиції гармонізуватимуться із концепцією проєкту нового КК України у частині покарань, в якому за вчинення злочину передбачається лише такі види покарань, як: а) штраф; б) ув'язнення на певний строк та в) довічне ув'язнення. Чи не означатиме пропозиція дисертанта з приводу розширення застосування громадських робіт те, що у разі прийняття нового КК має відбутися «перехід» цих днів до розряду кримінальних проступків, за вчинення яких можуть застосовуватися як основні такі види покарань: а) грошове стягнення; б) безоплатні роботи; в) обмеження свободи пересування; г) арешт? Принаймні на теперішній час проєктом КК таке діяння, як «Протиправне позбавлення волі людини» (що охоплює затримання або арешт людини без передбачених законом підстав, поміщення завідомо психічно здорової людини в заклад з надання психіатричної допомоги, викрадення людини та протиправне позбавлення її волі в будь-якій іншій формі), віднесено до злочину 3 ступеня.

6. Чимало держав у світі, на жаль, стикалися й стикаються з таким явищем, як захоплення заручників. Не був виключенням навіть СРСР (наприклад, справа Овечкіних, захоплення автобуса з дітьми в Орджонікідзе та ін.). Вимога у злочинців, як правило, була одна – залишити територію СРСР. Після набуття Україною незалежності соціально-політичні умови, як відомо, зазнали докорінних змін. Проте випадки захоплення заручників продовжуються й дотепер. У цьому зв'язку хотілося б дізнатися, чи існує якась національна «специфіка» захоплення заручників? Чи існують особливості захоплення заручників в Україні? Які запобіжні дії доцільно запропонувати для їх вжиття у форматі реального часу, коли захоплення людини (людей) уже відбулося, аби уникнути жертв або ще більших жертв?

7. Збір, узагальнення та аналіз отриманих під час зведення та групування матеріалів, що складають вражаючу за обсягами емпіричну базу дисертації, не були б можливими без використання статистичних методів на всіх перелічених етапах соціолого-кримінологічного дослідження. Так, планомірний науково організований збір даних про масове явище, яким є злочинність, що склада-

¹ Банчук О. А. (ред) Відшкодування потерпілим від сильницьких злочинів: європейські стандарти і зарубіжне законодавство (Москаленко О. М., 2015)

² Орловська Н. А. 'Перспективи розвитку кримінально-правової політики України щодо запобігання торгівлі людьми' *Протидія незаконній міграції та торгівлі людьми: матеріали III Міжнародного науково-практичного симпозиуму* (м. Івано-Франківськ, 12–13 квітня 2019 року)

ється із сукупності злочинних діянь та злочинців, шляхом реєстрації істотних ознак кожної одиниці (злочину або злочинця) цієї сукупності є нічим іншим, як статистичним спостереженням. Далі, первинна обробка, систематизація та групування, тобто узагальнення отриманих відомостей у формі абсолютних, відносних чи середніх величин стають можливими так само за допомогою відповідних статистичних методів (методи зведення, групування, табличний, графічний методи, метод діаграм, сектограм та ін.). Проте у дисертації про групу статистичних методів не згадується, хоча вони пронизують все дослідження, проведене А. В. Андрушком.

Проте висловлені зауваження мають дискусійний характер та не знижують загальної позитивної оцінки проведеного дослідження. Робота виконана на вельми актуальну тему, відрізняється новизною, містить приріст наукового знання про теоретичні засади протидії злочинам проти волі, честі та гідності особи, без втілення яких у практичну

площину неможливо досягнути відчутних успіхів й у запобіжній діяльності. У цілому дослідження є корисним й для удосконалення положень кримінального закону, якими устанавлюється кримінальна відповідальність за вчинення відповідних злочинів, а також для покращення ефективності протидії злочинності як негативному явищу соціальної діяльності.

Із наведеного випливає висновок, що дисертація Андрушка Андрія Васильовича «Злочини проти волі, честі та гідності особи (кримінально-правове та кримінологічне дослідження)» є завершеним монографічним дослідженням, виконаним на належному рівні, і таким, що відповідає вимогам чинного Положення про порядок присудження наукових ступенів від 24 липня 2013 р. № 567, що пред'являються до докторських дисертацій, а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право.